

TESAM Akademi Dergisi

Journal of TESAM Academy

ISSN 2148-2462 / E-ISSN 2458-9217

1965-1971 Yılları Arası Türkiye'nin Çok Yönlü Dış Politika Perspektifinde Sovyetler Birliği ile İlişkileri

*Turkey's Relations with the Soviet Union in the Perspective of Multidimensional
Foreign Policy Between 1965-1971*

Öz

Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'nin jeopolitik konumu onu tek blok ile ilişki kurmaktan ziyade, taraflar arasında denge siyasetini uygulama fırsatını sunmuştur. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin söz konusu dönem içinde Sovyetler Birliği ile ilişkilerini çok yönlü dış politika anlayışı perspektifinde geliştirirken, denge siyasetini de hassasiyetle uygulayabildiğini ortaya koymaktır. Araştırma sürecinde Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişiminde diplomatik mi yoksa ekonomik mi fırsatların olduğu sorusu ile hareket edilmiş, diplomatik ilerleme için öncelikle ekonomik ilişkilerinin gelişiminin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Atatürk ve Lenin arasında başlayan dostluk, 16 Mart 1921 ve 17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve karşılıklı güvene bağlı anlaşmalara imza atılmasıyla resmi olarak da onaylanmıştır. Sovyetler Birliği ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet lider Stalin'in toprak ve Boğazlarda hak talep etmesi ile soğumuş ve bu durum Türkiye'nin NATO üyesi olarak Batı Bloku'nda yerini almasında etkili olmuştur. Moskova ile Ankara arasında ilişkilerin yeniden siyasi ve ekonomik olarak somut bir şekilde iyileşme göstermesi, 1965 yılında Adalet Partisinin (AP) iktidara gelmesiyle başbakan olan Süleyman Demirel ve onun dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil döneminde gerçekleşmiştir. Bu çalışmada dönemin gazete, dergileri, yerli ve yabancı arşiv kaynakları ile röportajlardan faydalanılmıştır. Türk-Sovyet ilişkileri 1965 ila 1971 yılları arasında "çok yönlü" dış politika anlayışı ile hızlı ilerleme kaydetmiş fakat 12 Mart 1971 askerî muhtırası ile kesintiye uğramıştır.

Anahtar kelimeler: Ekonomi, Dış Politika, Soğuk Savaş, İhsan Sabri Çağlayangil, Sovyetler Birliği.

Furkan KAYA

Dr. Öğr. Üyesi,
Yeditepe Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü.
kayafurkan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7332-1276

Cilt / Issue: 9(1), 131-153

Geliş Tarihi: 09.09.2021

Kabul Tarihi: 28.12.2021

Atf: Kaya, F. (2022). 1965-1971 yılları arası Türkiye'nin çok yönlü dış politika perspektifinde Sovyetler Birliği ile ilişkileri. *Tesam Akademi Dergisi*, 9(1), 131-153. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1065494>.

Abstract

Turkey's geopolitical position during the Cold War offered the opportunity to implement a policy of balance between the parties, rather than condemning it to a single bloc. The aim of this study is to demonstrate that Turkey was able to apply the balance policy sensitively while developing its relations with the Soviet Union in the perspective of a multidimensional foreign policy understanding. In the research process, the question of whether there are diplomatic or economic opportunities in the development of Turkey's relations with the Soviet Union has been acted upon, and it has been concluded that the development of economic relations is necessary for diplomatic progress. The friendship that started between Atatürk and Lenin was officially confirmed by signing agreements of friendship and mutual trust on 16 March 1921 and 17 December 1925. Right after the Second World War, the diplomatic and economic relations with the USSR cooled with the Soviet leader Stalin's claim on the Turkish lands and the Straits, and this situation was effective in Turkey's taking its place in the Western Bloc as a NATO member. The tangible political and economic improvement of relations between Moscow and Ankara was realized during the period of prime minister Süleyman Demirel, and his foreign minister İhsan Sabri Çağlayangil, when the Justice Party (JP) came to power in 1965. Turkish-Soviet relations made rapid progress between 1965 and 1971 with a "multidimensional" foreign policy understanding but it was interrupted by the military memorandum of March 12, 1971.

Keywords: Economy, Foreign Policy, Cold War, İhsan Sabri Çağlayangil, Soviet Union.

Extended Abstract

When the history of Turkey and Russia is examined, it is seen that the relations have been intense in every period. The treaties and protocols signed in the 20th century and early republican period show the intensity of this relationship. The relations between Turkey and the Soviet Union were established on mutual trust with the support of the Soviets to the Ankara government during the National Struggle and the Treaty of Friendship and Neutrality signed in 1925. During the Second World War, Stalin's demands for land and the Straits caused distrust Turkey towards its great northern neighbor, leading to a deteriorate in relations. After the death of Stalin, the Soviet administration could not convince the Turkish government for a long time that they no longer had any demands from Turkey. After the end of the war, an American-oriented foreign policy was carried out until 1960, when the Democrat Party came to power in 1950. Along with the softening process in the Cold War, a series of developments, especially the Johnson Letter, led to the questioning of relations with the United States in Turkey. This

process has been effective in Turkey's move from America-based one-way foreign policy to a multi-dimensional foreign policy.

After the Justice Party (JP) came to power in 1965, Turkish foreign policy was reshaped with a "multidimensional" understanding during the period İhsan Sabri Çağlayangil, who became the Ministry of Foreign Affairs, and a new era began between Turkey and the USSR. In this process, especially Çağlayangil wanted to reflect the understanding of maintaining a balance policy between the blocks, which prioritizes Turkey's geopolitical position, into foreign policy. Turkey and Russia shared two important common positions on the Cyprus issue, opposing Enosis and defending the independence of the Island. The strengthening of the economic ties between Ankara and Moscow undoubtedly disturbed the United States.

Turkish-Soviet relations showed a fluctuating view regarding the Cyprus issue in the 1960s. Prime Minister Süleyman Demirel in 1967, Foreign Minister İhsan Sabri Çağlayangil in 1968 and President Cevdet Sunay in 1969 made official visits to the USSR and contributed to the economic development of Turkish-Soviet relations. The visit of the Soviet Union Prime Minister A. N. Kosygin to Turkey played a role in reviving the relations between the two countries. The visit of Soviet Prime Minister Kosygin to Turkey is important in that it is the first visit of the Soviets to Turkey at the level of prime minister and opens a door for subsequent contacts. Kosygin's visit makes it clear that Soviet Russia tends to improve bilateral relations. Because Kosygin invited President Cevdet Sunay and Prime Minister Süleyman Demirel to Russia during the negotiations.

Giriş

Tarihte birçok kez karşı karşıya gelmiş olan Türkler ve Ruslar, Türkiye Cumhuriyeti kurucu cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Sovyetler Birliği hükümet başkanı Vladimir Lenin döneminde farkı bir boyut kazanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkiler Milli Mücadele döneminde Sovyetlerin Ankara hükümetine verdiği destek ve 1925 yılında taraflar arasında yapılan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile sağlam temellere oturtuldu. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'nın bu antlaşmayı daha fazla uzatmak istemediğini Türkiye'ye iletmesi, Sovyetlerin Türkiye'den Türk Boğazları'nın ortak kontrolü ve toprak talebi ilişkileri oldukça kötü etkiledi. Bunu neticesinde Türkiye, Soğuk Savaş'ın başında NATO şemsiyesi altında yer aldı. Sovyet lider Stalin'in 1953 yılında ölümünden sonra Moskova yönetimi taleplerinden vazgeçmiş olduğunu ve Türkiye ile yeniden iyi ilişkiler kurma teklifini Ankara'ya iletmiş olsa da Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı "temkinli iyimser" dış politika anlayışını devam ettirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan gergin dönem, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik işbirliği ile sona ererek ve yeni diyalog kapısı aralandı. Demokrat Parti (DP) döneminde Türkiye'nin ABD nezdinde yaşadığı hayal kırıklığı ve 27 Mayıs 1960 askerî darbe sürecinde ABD'nin etkisi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini iyi yönde yeniden gözden geçirmesine neden oldu. 1965 yılında Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisinin (AP) tek başına iktidara gelmesinin ardından dışişleri bakanlığı koltuğuna oturan İhsan Sabri Çağlayangil döneminde Türk dış politikası çok yönlü anlayışla yeniden şekillenerek, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni dönem başladı. DP hükümeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun başlatmış olduğu çok yönlü dış politika anlayışı sayesinde Sovyetler Birliği ile iyileşmeye başlayan ilişkilerin 27 Mayıs askerî darbesi sonrası kesintiye uğramasının ardından, Çağlayangil'in dışişleri bakanlığı sürecinde yarım kalan süreç ekonomik ve siyasi olarak devam etti. Fakat 12 Mart Askeri Muhtırası ile Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler yeniden kesintiye uğradı.

Cumhuriyet dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri

Sovyet Lider Lenin ile Atatürk arasında başlayan mektuplaşmanın dostluğa dönüşmesi ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ikili ilişkilerde büyük ilerleme kaydedildi. Türkiye-Sovyet sınırını belirleyen 1921 tarihli Moskova Antlaşması imzalandığında Millî Mücadele henüz sona ermemiştir. Bu sayede Ankara Hükümeti'nin hukuki olarak meşruiyetini tanıyan ilk devlet Sovyetler Birliği olmuştur (Akis,

1966). Mustafa Kemal Atatürk, 1 Kasım 1924 tarihinde, TBMM ikinci dönem ikinci toplantı yılının açılış konuşmasında “Kadim dostumuz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile münasebetimiz dostluk vadisinde her gün daha ziyade inkişaf (gelişim) ve terakki (ilerleme) etmektedir. Hükümeti Cumhuriyetimiz Rusya Sovyet Cumhuriyeti ile hakiki ve vasi hüsnü münasebatı (ilişkiler), mazide olduğu gibi şiarı (ülkü) siyasi addetmektedir” diyordu (TBMM Tutanak Dergisi, 1924).

1922 yılından itibaren Rusya, hukuken tanınmasını sağlamak, barış yönlü anlaşmalara imza atma yönünde politika izlemeye başladı. Bu anlamda üç önemli antlaşma ön plana çıktı; Brest-Litovsk Barış Antlaşması, Türkiye-Rusya Moskova Antlaşması ve Rus-Polonya Riga Antlaşması. Lenin’in ölümünün ardından 1927 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelen Stalin, Sovyetler Birliği’nin sorgulanamaz tek lideri haline geldi. Bu dönem itibarıyla yeni bir dış politika anlayışı takip etmeye başlayan Sovyetler Birliği, diğer ülkelerin komünist partilerini yöneterek küresel bir ihtilal gerçekleştirmeye çalıştı (Gürün, 1983, s. 37).

Lozan Antlaşması’ndan buhranlar dönemine kadar Türk-Sovyet ilişkileri üç temel unsuru olan; ticari ilişkiler, komünizm meselesi ve Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinin geliştirilmesi etkisi altında şekillendi (Armaoğlu, 2009, s. 406). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ticari münasebetlerin esas konusu, Sovyetler’in bu yolla Türkiye’yi hâkimiyeti altında tutmaya çalışmasına karşılık, Türkiye’nin Batı ile daha çok ticari diyalogunu geliştirmesi ve Sovyetlerin sıkı propagandasına rağmen Türkiye’nin bu oyuna gelmemesidir (Vere-Hodge, 1950, s. 69-74). Türkiye’nin ticaretiyle beraber dış politikasını da yavaş yavaş Batı çizgisine kaydırması, Moskova yönetimini pek memnun etmedi. Bu dönemde Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlaşma başlaması, Suriye sınırı ile alakalı 1926 yılında Fransa ile yapılan anlaşma ile 1930 yılında Osmanlı Devleti’nin borçları ile alakalı anlaşma Sovyetler tarafından olumlu karşılanmadı. Çünkü Sovyetler Birliği’nin temel endişesi, Türkiye’nin Batı safına tamamen geçmesidir.

Türkiye bu hususta dönemin şartlarını dikkate alarak oldukça hassas bir denge politikası yürüttü. Çünkü iki savaş arası dönemde Sovyetleri dış politikasında temel unsurlardan biri kabul ederek jeostratejik konumunu güçlendirme yolunu seçti. 17 Aralık 1925 tarihinde Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’nın imzalanması ile taraflardan birine yönelen askerî hareket karşısında diğeri tarafsız kalacak ve taraflardan hiçbirisi birbirlerine saldırmayacağı gibi birbirleri aleyhine ittifak ve siyasal

anlaşmalara da katılmayacaktır. Türkiye kadar Sovyetler Birliği'nin de memnun olduğu anlaşma, 1945 senesinde Moskova tarafından tek taraflı feshedilinceye kadar devam etti. Sovyetler Birliği sadece Millî Mücadele'ye yardım eden ve Ankara Hükümeti'ni ilk tanıyan devlet olmadı. Bunların yanı sıra, Türkiye'ye ilk ekonomik yardımı yapan Sovyetler Birliği idi. Bu yardımlar sonrasında da devam etti. Örneğin, 1932 yılının Nisan ayında Sovyetler Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi verdi ve bu kredinin bir kısmıyla Kayseri Tekstil Fabrikası kuruldu (Akis, 1966).

1939 yılı itibariyle Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri şekillendiren siyasal, diplomatik ve askeri meselelerde önemli gelişmeler yaşandı. Avrasya coğrafyasının iki büyük ülkesi, dış politikalarında oluşan çıkar farklılıkları nedeniyle güvenlik algılarında da çeşitlilik oluştu. Tüm çıkar çatışmalarına rağmen Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin bu süreçte sıcak çatışma içine girmediği ve bölgesel barış adına taraflar temkinli politika takip ettiler. Türkiye İkinci Dünya Savaşı süreci (1939-1945) ve sonrasında "güç dengesi" siyasetini hassasiyetle uygulamaya gayret etti (Moul, 2006). Türkiye, savaş sürecinde "aktif tarafsızlık" politikasıyla savaş dışında kalmayı başararak, ulusal güvenlik çıkarlarına hizmet eden ittifaklar sistemi içinde kaldı. "Denge oyunu" (Deringil, 1994, s. 1-2) mantığıyla savaşan taraflar arasında denge politikası uygulayarak Nazilerin oluşturduğu tehlike karşısında "yatıştırma" stratejisi takip ederek savaşın yıkımından kendini korudu (Sönmezoğlu, 2006, s. 4-11).

İkinci Dünya Savaşı'nın başında en önemli gelişmelerden biri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa ile anlaşma yapmak için yoğun müzakereler yürüttüğü sırada Batılıların kendisini sürekli oyaladığını fark eden Moskova yönetiminin birdenbire 23 Ağustos 1939'da Almanya ile "saldırmazlık paktı" imzalaması tüm dünyada olduğu gibi Türkiye tarafından da şaşkınlıkla karşılandı. Çünkü Türkiye'nin politikası, İngiltere ve Fransa ile yaklaşırken bunu Sovyetler Birliği dostluğuyla başarabilmek yönünde oldu. Ankara hükümeti İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği'nin Almanya'ya karşı birleşeceğini düşündü. Tüm bu gelişmelerin sağladığı avantajla Sovyetler Birliği'ni kendi tarafında tutan Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırmasıyla, 3 Eylül tarihinde İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı başladı. Elbette bu sırada Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında ittifak oluşturulmaya çalışılırken diğer taraftan Ankara-Moskova hattında da görüşmeler devam etti (Ayдын, 2001, s. 471-418).

10 Şubat 1945'te düzenlenen Yalta Konferansı, Türkiye-Rusya ilişkilerinde

dönüm noktası oldu. Rus lider Stalin, 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin eskidiğini iddia ederek, Japonya'nın bile bu anlaşmaya göre boğazlarda daha fazla hakkı olduğunu savundu ve Boğazlar'ın statüsünün Rusya'nın lehine düzenlenmesini talep etti (Uzman, 2018, s. 119). Elbette Rusya'nın açıkça Türk Boğazları'nda hak iddia etmesi Türkiye'yi tedirgin ederek bazı önlemler almasını gerektirdi. Bu olaylar karşısında ABD ve İngiltere'nin hassasiyetle üzerinde durduğu konu Türkiye'nin egemenlik haklarının korunma hususu oldu. Bu bağlamda Türkiye'nin Boğazlar'da egemenliğinin korunması şartıyla Rusya'ya Boğazlar'da daha geniş bir geçiş serbestisi verilebileceği düşünüldü. İngiltere ve ABD açık bir şekilde Boğazlar'ın uluslararası statüye getirilmesine ve Sovyetler'in üs sahibi olmasına karşı duruş sergiledi. Montrö'deki maddelerin aynen uygulanmaya devam etmesini istedi. Çünkü Türk Boğazları'nın statüsünde yapılacak bir değişikliğin Süveyş ve Panama kanallarının statüsünü de etkileme ihtimali göz önünde bulunduruldu (FRUSDP, 1955, s. 328). Yalta Konferansı'nın sonunda Müttefik devletler tarafından, Rusya'nın Boğazlar üzerinde taleplerinin ilgili devletlerin dışişleri bakanları ile değerlendirilmesi ve Türkiye'nin de bu süreçten haberdar edilmesi kararlaştırıldı (Armaoğlu, 1988, ss. 414-415).

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i 7 Haziran 1945'te dışişleri binasına çağırarak iki ülke arasındaki 1925 Dostluk Antlaşması'nın yenilenebilmesi için öncelikle Türkiye'nin doğu sınırının, yani Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne bırakılmasını, Boğazlarda ortak savunmanın tesisi için Sovyetler Birliği'ne üs temin edilmesini ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini söyledi (Agha, 2021, s. 433). Bu durum karşısında Sarper ise Türkiye-Rusya ilişkilerinin en kısa sürede iyileşmesinin hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği'nin çıkarları dahilinde olduğunu, Ankara hükümetinin de aynı görüşte olduğunu ve bu yönde çalışacağını söyledi (Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, s. 250). Bu durum İkinci Dünya Savaşı boyunca Rusya'nın Türkiye ile ilgili istekleri konusunda bir devamlılık olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin taleplerine karşı yalnızlığını sonlandıran en somut gelişme, 1939 yılında İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan "Üçlü İttifak" anlaşmasının halen geçerli olduğu ve herhangi bir saldırı durumunda Türkiye'nin yardımına gelineceği garantisi ile savaş devam ederken ABD'de vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Nurettin Ertegün'ün cenazesinin ABD'nin ihtişamlı zırlı Missouri ile 5 Nisan 1946'da İstanbul limanına demirlemesi ve toplarının yönünü Sovyetlere doğru çevirmesidir. Neticede Türkiye,

savaş süresince maceraperestlikten uzak, tek tarafa bağlı kalmadan aktif tarafsızlık ilkesiyle savaş dışı kalmaya dönük denge siyaseti izledi.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki soğuk rüzgârlar 1953 yılına kadar devam etti. Bu yıl içerisinde Stalin'in ölmesiyle Sovyetler artık sert gücün bir işe yaramayacağını, özellikle bu politikanın Türkiye'yi daha çok NATO'ya yanaştırdığını gördü ve dış politikasında değişikliğe gitti. Moskova yönetimi Stalin'in ölümünden kısa bir süre sonra Sovyetlerin Türk toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçtiğini bildirdi ve Boğazlar meselesinde iki ülkenin ortak çıkarları korunarak bir anlaşmaya varılabileceği ifade edildi. Fakat Soğuk Savaş şartları ve İkinci Dünya Savaşı'nın başında Almanya ile imzaladığı pakt ve Türkiye'yi ortak paylaşma niyetlerinin ortaya çıkmasını henüz unutamadığından bu "iyi niyetli" yaklaşım Türkiye üzerinde pek tesir oluşturmadı (Akis, 1966, s. 8).

Adalet Partisi'nin İktidara Gelişiyile Dış Politikada Dönüşüm

11 Şubat 1961'de ordunun onayıyla kurulan Adalet Partisi'nin (AP) genel başkanı 1960 yılının Mayıs ayında Üçüncü Ordu'ya komuta eden Orgeneral Ragıp Gümüşpala oldu. Bu elbette bir rastlantı değildi. Çünkü Gümüşpala, 3 Haziran 1960'ta Genelkurmay Başkanlığına atanmış, Ağustos ayında emekliye ayrılmış ve 6 ay sonrasında da Demokrat Parti'nin (DP) devamı olarak nitelendirilen AP'nin başına geçmişti. Gümüşpala ismini özel kılan bir başka önemli konu ise onun DP ruhunun yeniden güçlenmesine karşı ordunun ve askeri baskıya karşı da düşük demokratların adeta sigortası olmasıdır. 5 Haziran 1964 tarihinde AP lideri Gümüşpala'nın aniden ölümü üzerine bütün hiziplerin kendi adaylarını öne sürmesi, partide önderlik krizi doğurdu. Sertlik taraftarları Sadettin Bilgiç'i aday gösterirken, orduyu sakin tutmak için Celal Bayar'ın daha önce yaverliğini yapmış emekli bir hava generali olan Tekin Arıburun'u, tutucular ise hukuk hocası Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i desteklediler. Orta yolcu yani ılımlılar ise DP hükümetleri başbakanı Adnan Menderes'e bağlı olan, adı pek-duyulmamış bir mühendis Süleyman Demirel'i öne sürdüler. Süleyman Demirel'in üzerinde en az tartışılan aday olması ve kendine has üslubu ve tarzı sebebiyle AP delegeleri Demirel'i partinin yeni genel başkanı seçtiler (Ahmad, 2011, s. 165).

10 Ekim 1965 tarihinde Türkiye genelinde gerçekleşen seçimlerde AP oyların %52.9'unu ve meclisteki salt çoğunluğu kazanarak büyük bir zafer elde etti. Bu o dönemde DP'nin kaldığı yerden devam edeceği sevinç ve endişelerine neden oldu. Diğer partiler; CKMP, YTP, TİP ve CKMP'den kopan Millet Partisi %7'nin altında oy topladılar. AP'nin DP'nin eski

seçmenlerinin oylarını genel olarak topladığı oy dağılımından belli oldu. Çünkü Demirel de tıpkı Menderes gibi halkın dilinden anlayan ve onlar gibi konuşabilen bir liderdi. Artık Türk siyasetinde Demirel dönemi başladı (Zürcher, 2005, s. 365). 1965-1971 yılları arası, %5 enflasyon ve %7 kalkınma hızıyla Türkiye'nin en başarılı dönemlerinden biri olduğu görülmektedir (Cindoruk, 2021).

1965 yılı genel seçimlerinde Demirel'in liderliğinde AP'nin tek başına hükümet kurmasıyla ilk kabinede kendisinin en önem verdiği bakanlıklardan biri olan dışişleri bakanlığına İhsan Sabri Çağlayangil'i getirdi (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013, ss. 2174-2175). Çağlayangil ismi ilk başlarda basın ve çevresinde tepki ve tereddütle karşılanmasına rağmen aradan geçen zaman içerisinde ortaya koyduğu diplomatik başarılar bu izlenimi ortadan kaldırdı. Milliyet gazetesinin etkili köşe yazarlarından Abdi İpekçi, önceleri Çağlayangil'i köşesinde eleştiren yazılar yazarken sonrasında övgüyle bahsetmeye başladı. Örneğin bir köşe yazısında, Çağlayangil'in iç işlerinde tecrübeli fakat dışişlerinde ilgisi olmadığını, hatta yabancı dil bile bilmiyor diyenlere karşı o güne kadar dış politikadaki gelişmelerin bu iddiaları asılsız kıldığını yazdı. Yazısının devamında ise Çağlayangil'in bakanlıkta çalışanlara karar alırken danıştığını ve dış politikadaki tecrübesizliğini sağduyusu sayesinde kapattığından bahsetti (İpekçi, 1966). İhsan Sabri Çağlayangil tarafından oluşturulan cesur dış politikanın önemi, Sovyetler Birliği ile çok yönlü aktif dış politika uygulanmasını ilk kez savunan DP hükümeti Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu sayesinde Moskova ile benzer şekilde ilişkiler geliştirilmesinin arifesinde, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile iktidardan indirilip idam edilmesinin ardından gerçekleşmesidir.

3 Kasım 1965 tarihinde Demirel'in TBMM'de açıkladığı hükümet programında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan münasebetlerinin ilerlemesinden büyük mutluluk duyduğunu ifade ederken bunun istikrarlı bir gelişim göstermesini arzu ettiğini dile getirmesi, Demirel hükümetinin Ankara ve Moskova arasında meydana gelen yakınlaşmayı devam ettirmek üzere bir dış politika anlayışı şekillendireceğinin net bir ifadesidir (TBMM Tutanak Dergisi, 1965, s. 94). Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil, özellikle ekonomik açıdan Türkiye'nin gelişebilmesi için Sovyetler ile işbirliğini elzem gördü. Fakat bu işbirliğini savunurken temkinli bir iyimserlik havası içinde Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunu unutmadan ölçülü şekilde ilişki kurma taraftarı oldu. Bu süreçte özellikle Çağlayangil, Türkiye'nin jeopolitik konumunu ön planda tutan bloklar arası denge siyaseti gütmeye anlayışını dış politikaya yansıtmak istedi. TBMM eski Başkanı Hüsamettin Cindoruk'a göre,

1965-1971 yılları arasında Sovyetler Birliği ile ABD arasında başarılı bir denge politikası takip edildi. Atatürk ve Lenin arasında başlayan dostluğu ve Fatin Rüştü Zorlu'nun geliştirdiği çok yönlü dış politika anlayışını Çağlayangil özellikle ekonomik alanda uygulayarak ve Türkiye'yi tek tarafa bağımlılıktan kurtarmak istedi. Türkiye mevcut değerlerinden vazgeçmeden Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini ekonomi ağırlıklı ilerletmede başarılı oldu (Cindoruk, 2021).

1965-1971 Yılları arası Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

1960-1964 yıllarını kapsayan dönemde Türk-Sovyet ilişkileri iyileşme sürecinde olduğu görülmektedir. Uluslararası sistem ve bölgedeki gelişmelerden kaynaklı meseleler 1965 yılından itibaren iki ülke arasındaki işbirliği sürecini etkiledi. Soğuk Savaş'ın iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliğini karşı karşıya getiren "Küba krizi" ilişkileri etkileyen krizlerden biridir. Bunun dünyanın kaderini etkileyebilecek bir karşılaşma olmasının sebebi iki ülkenin nükleer silahlarını birbirlerine kullanabilecekleri büyük bir savaşın kıyısından dönmüş olmalarıdır. Küba Krizi, hem Soğuk Savaş'ın en sıcak sürecine denk gelirken, sonrasında başlayan detant (yumuşama) döneminin temeli ortaya çıktı (Sander, 1998, s. 289). Türkiye ise Küba Krizi'nden iki taraflı etkilendi. Birincisi, Türkiye'nin bu kriz sebebiyle hem ABD ile hem de Sovyetler Birliği ile ilişkileri etkilendi. Sovyetler'in Küba'da yer alan üslerini kaldırması karşılığında Türkiye'deki ABD'nin yerleştirdiği Jüpiter füzelerinin sökülmesini istemesi, Ankara yönetimin Moskova'ya karşı güvenini sarstı. Elbette Türkiye'yi en çok rahatsız eden mesele ABD'nin Jüpiter füzelerini Türkiye'nin görüşünü almadan sökmesi oldu. Bu durum Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini yeniden değerlendirme ihtiyacını doğururken, Ankara'nın Moskova ile ilişkilerini geliştirmesinin yolunu açtı (Gençalp, 2017, s. 318).

12 Aralık 1962 tarihinde Sovyet lider Nikita Kruşçev, Küba Krizi'nden sonra katıldığı Yüce Sovyet toplantısında ülkesinin dış politikasını değerlendirirken Türkiye ile olumlu düşüncelerini belirtti. Kruşçev, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile dostluk ilişkileri içinde yaşamak isteğini, Karadeniz'in iki ülke için birleştirici bir güç olduğunun altını çizirken, bu durumun Sovyetler Birliği kadar Türkiye için de yararlı olacağını vurguladı. Ayrıca bu sağlam dostluk temellerinin Lenin ve Atatürk zamanına dayandığını belirterek Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek istediğini açıkladı (Pravda, 1962). Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri iyileştiren bir diğer önemli etken Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durumdur. Yatırım ihtiyacı ve ekonomik kaynak sıkıntısının Moskova yönetimi ile ekonomik işbirliği sonucu aşılabileceği düşünüldü.

Şüphesiz bunda Küba Krizi ile beraber 1964 Johnson Mektubu'nun Türkiye-ABD ilişkilerinde oluşturduğu derin yaranın etkisi var. ABD ile uzaklaşmasını fırsat bilen Sovyetler Birliği, Türkiye'nin ihtiyacı olan finansal desteği sağlayarak, Türkiye'nin üzerindeki Amerikan nüfuzunu ortadan kaldırmak istedi. Diğer taraftan 1964 yılında ısınan Kıbrıs meselesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesine neden oldu. Moskova'nın, meseleye olumlu yaklaşımı Ankara'yı memnun etmişti. Johnson Mektubu ile güvenilmez bir müttefik olduğu anlaşılan ABD'ye karşı tek yönlü siyaset artık terk edildi. Ayrıca 1966 yılında Türkiye'nin askeri birliklerini Kore'den tümüyle çekmesi sembolik de olsa Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler geliştirme üzerine olan niyetinin somut bir göstergesidir (Karpaz, 2012, s. 276). Çağlayangil, Fatih Rüşti Zorlu'nun dış politika anlayışından (Kaya, 2018, s. 219) etkilenecek Türkiye'nin bu fırsatla "çok yönlü" dış politika perspektifinden hareket etmesini istedi.

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin'in Türkiye Ziyareti

20 ile 27 Aralık 1966 tarihleri arasında Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyareti tarihte bir Sovyet başbakanın ilk Türkiye ziyareti niteliğini taşıdı. Kosigin'in uçağı Ankara Esenboğa Havaalanı'na indiğinde onu Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve devlet erkanı karşıladı. Kosigin'in Türkiye ziyareti oldukça yoğun programa sahipti. Sovyet Başbakan ilk olarak Anıtkabir'i ziyaret etti. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in adına verdiği şeref yemeğine iştirak ettikten sonra Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Çankaya köşkünde misafir edildi. Ankara temaslarından sonra Kosigin, İzmir ve İstanbul'a da gitti. Bu ziyaretlerinde kendisine Dışişleri Bakanı Çağlayangil eşlik etti. İstanbul ziyaretinde Osmanlı döneminde devlet konuk evi olarak kullanılmış olan Yıldız Şale Köşkü'nde kaldı, ziyaret süresince Eczacıbaşı Seramik Fabrikası ve Çayırova Cam Fabrikası'nı ziyaret etti. Başbakan Kosigin tüm temaslarını tamamladıktan sonra 28 Aralık günü İstanbul'da dönemin Yeşilköy Havaalanı'ndan askeri tören ile uğurlandı. Bu ziyaret süresince güzergahlar ve mekanların Türk ve Rus bayraklarıyla süslenmesi ve kendisine gösterilen üst düzey protokol özellikle Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Türkiye-Rusya ilişkilerine verdiği önemi gösterdi (Arcayürek, 1985, s. 148). Sovyet başbakanının Türkiye ziyareti temelde üç mesele üzerine önem taşımaktadır: Kıbrıs meselesi, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin iyi komşuluk prensibi çerçevesinde ilerlemesi ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi (Aziz, 1969, s. 223).

Türk ve Rus tarafları özellikle Kıbrıs meselesi üzerinde Enosis'e karşı

çıkan ve Ada'nın bağımsızlığını savunmak üzere iki önemli ortak tutumu paylaştılar. Kosigin daha önce başlamış olan Türk-Yunan görüşmelerinin devam etmesini, Ada'nın bağımsız kalmasını ve Yunanistan'la birleşmesini uygun görmediklerini ifade etti. Ayrıca Ortadoğu'daki durumu tehlikeye düşürecek herhangi bir politikayı onaylamazken, Kıbrıs Sorunu'nun barışçıl yollarla müzakere edilmesini ve Ada'daki Türkleri ve Rumları memnun edecek bir neticeye erişmesini diledi. Kendisi şerefine verilen bir yemekte de Kosigin, Kıbrıs meselesi ile alakalı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü savunduklarını, yabancı askerlerin Ada'dan çıkarılmasını ve meselenin Kıbrıslılar tarafından çözülmesi gerektiğinin altını çizdi (Yeni Gazete, 1966). Bu süreçte Moskova, Türkiye'nin Kıbrıs'a bir askeri müdahalede bulunmasına karşı çıkıyor fakat Kıbrıs ile ilgili politika ve tezlerini de destekliyordu. Sovyetler Birliği'nin bu tutumu Kıbrıslı Rumlar'ın şiddetli protestolarına neden oldu (Karpat, s. 276). Görüşmelerin en önemli maddelerinden biri Çekoslovakya'nın Kıbrıs'ta Makarios yönetimine sağladığı silah yardımıdır. Ulus gazetesinde konu ile ilgili çıkan haberinde, Rus heyetinin Çekler'in Kıbrıs Rum yönetimine silah satmasından dolayı üzüntü duyduğunu yazdı (Ulus, 1966). Kosigin bu görüşmelerde Çekoslovakların yaptıklarından sorumlu olmadıklarını ifade etti (Sakkas ve Zhukova, 2013, s. 126).

Görüşmelerde Sovyetler Birliği Türkiye'ye petrol satma teklifinde bulunmasına karşılık Demirel hükümeti bunu reddetti. Fakat bu dönemde Türkiye petrol ihtiyacının bir kısmını Libya'dan karşıladı (Çağlayangil, 2021). Eğer Libya'nın Moskova etkisi altında olduğu düşünülürse, Demirel'in petrolü direk Sovyetlerden almaktansa dolaylı bir yol tercih ederek ABD'nin olası tepkisini yumuşatmak istemesi muhtemeldir. Kosigin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin Kıbrıs meselesinden bağımsız olarak değerlendirilmesi gerektiğini, esas olan ekonomik çıkarların birleşmesinin iki ülke arasındaki ilişkilerin uzun vadede büyük gelişim göstereceğini ifade etti. Soğuk Savaş sürecinde bu yaklaşımın Ankara-Moskova hattında ilişkilerin büyük bir başarısı olarak görüldü.

Başbakan Demirel Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin Atatürk ve Lenin dönemindeki yakın dostluk ilişkilerinde olduğu gibi sağlam bir zeminde ilerlediği belirtirken, Kosigin ise iki ülke arasında ciddi bir fikir ayrılığını olmadığını ve herhangi bir toprak meselesinin olmadığını vurguladı. Bunun yanı sıra Kosigin, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Rusya'ya davet ederken, Türkiye'de üçüncü demir-çelik fabrikasının kurulması adına yardım teklifinde bulundu (Vatan, 1967). Başbakan

Demirel Kosigin ile buluştuğunda aralarında geçen sohbet bu bakımdan oldukça önemliydi. Demirel Kosigin'e;

"Adalet Partisi, komünizmin karşısında bir kurtuluştur. Biz materyalist görüşü sevmeyiz. Çünkü bizim sosyal yapımıza, geleneklerimize uygun yönetim biçimi değildir. Ama devletimiz başka. Komşuyuz. Büyük devletsiniz. İyi geçinmek isteriz. Bizimle bu koşullar altında ilişki kurmak isterseniz hazırız."

Kosigin'in ise cevabı;

"Evvela açık konuşmanızı beğendiğimi söylemek isterim. Düşünceleriniz daha fazla ifade edildi. Biz de kapitalist rejimi sevmiyoruz. Buna rağmen iki yolun da kalkınmayı sağladığına inanıyoruz. Bizim hedefimiz ayrı. Dünyada ekonomik, politik eşitliğin peşindeyiz. Her millet kendine bir yol seçer. Biz komünistliği seçmişiz, siz kendinize uygun model. Rejimler, giydiğimiz elbisenin renklerine benzer. Biz kırmızı giyiniriz, siz beyazı ya da karayı beğenebilirsiniz. Birbirimizin içişlerine karışmamak şartıyla iyi komşuluk ilişkileri kurabiliriz." (Cılızoğlu, 2007, ss. 316-317).

Bu durum Kosigin'in de en az Demirel kadar uzlaşmacı olduğunun göstergesiydi. Sovyet Başbakanın ziyaretinden iki taraf da netice itibarıyla memnun kalmıştı. Kıbrıs konusunda çok ilerleme kaydedilememiş olsa da ekonomik işbirliği adına önemli kararlar alındı.

Diğer taraftan Makarios'un Çekoslovakya'dan silah satın almasına karşı Yunanistan da sert tepki gösterdi. Atina ile Makarios arasında ipler artık kopma noktasına geldi. İlişkileri koparan esas gelişme ise 21 Nisan 1967 tarihinde CIA destekli Albaylar Cuntası darbesiyle yönetime el konulması Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin yakınlaşmasıdır (Stergiou, 2007, s. 96). Amerikan etkisindeki cuntanın Enosis politikasını devam ettirmesi Sovyetler Birliği'nin tepkisini çekti ve Türkiye ile ortak tutum göstermesini sağladı.

Türkiye-Sovyetler Birliği Arasında Siyasi ve Ekonomik konularda İlerleme

25 Mart 1967 tarihinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sanayi tesislerinin kurulması için görüşmeler başladı. Sovyetlerin Türkiye'de kuracağı 7 fabrika için vereceği teçhizat ve malzeme ile gelecek teknik hizmetlere ve bunlarla alakalı ödeme şartlarıyla ilgili anlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında köklü bir ekonomik birlikteliğin temelleri atıldı (Polatoğlu, 2018, s. 633). Bu anlaşma Sovyet

Başbakan Kosigin Türkiye ziyaretinde üç ay sonra imzalandı. Buna göre, İskenderun Demir-Çelik Fabrikası'nın kuruluşu için gereken şartlar, yatırımın nasıl gerçekleşeceği ve Moskova'dan alınacak kredi miktarı 200 milyon dolar olarak belirlendi. 5 ağustosta Seydişehir Alüminyum Tesislerinin, 17 ağustosta İzmir Aliğa Petrol Rafinerisi'nin temelleri atıldı (Aydın, 2014, s. 233). Fabrikanın resmi açılışı ise 1975 yılında Kosigin'in ikinci kez Türkiye'yi ziyaret ettiğinde gerçekleşti (Gençalp, 2019, s. 67).

AP iktidarında Türkiye'nin özellikle 1965-1969 yılları arasında ekonomik büyüme oranı %7 idi. Hükümet ise bu büyüme ile OECD ülkeleri arasında Türkiye'nin Japonya'dan sonra ikinci sırada geldiğini açıkladı. Başbakan Demirel ise Türkiye'nin üzerine bir Türkiye daha eklediklerini iddia etti. Bir diğer önemli durum Türkiye'nin bu dönemde Soğuk Savaş'ın bir nebze olsun yumuşamasından faydalanarak Sovyetler Birliği'nden kredi kullanmasıdır. Demirel, komünizm karşıtı olmasına rağmen ekonomik meselelerde ideolojik davranmayan bir görüntüsü çizdi. Hatta Sovyetlerle olan işbirliğinin Türkiye'nin kalkınmasına büyük katkı sağlayacağını iddia etti (Arslan, 2019, s. 93).

12 Mart 1971 Askeri Muhtırasına kadar olan süreçte Türkiye- Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler yalnızca siyasal olarak değil ekonomik olarak da büyük ilerleme kaydetti. Moskova yönetimi, Türkiye'nin yatırımları için kredi vermektan çekinmeyerek, teknik destekte sağladı. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, TBMM'deki bütçe görüşmelerinde Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ideolojilerinin farklı olmasına rağmen bunun iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişimine engel olmayacağını vurguladı (TBMM Tutanak Dergisi, 1966, s. 602). AP iktidara gelmesinden bir yıl sonra 1966 yılı itibariyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi %90 oranında arttı. Türkiye, tütün, kuru üzüm, pamuk, fındık, canlı hayvan ve narenciye Sovyetlere satarken, karşılığında demir, kimyevi gübre, gazete kağıdı ve sanayi tezgahları satın aldı (Cumhuriyet, 1966).

Ankara ile Moskova arasında ekonomik bağın kuvvetlenmesi şüphesiz Soğuk Savaş'taki en büyük rakibi ABD'yi oldukça rahatsız etti. Bu süreçte Demirel, dönemin ABD Büyükelçisi ile ilgili bir anısını aktarırken şu önemli cümleleri ifade etti (Cindoruk, 2021):

“Batı, Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve hafif endüstridir. Ağır sanayiye ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Sovyetler ile müzakere ettik ve bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. 1967'de Amerikan sefiri başbakanlığa geldi ve beni ziyaret etti. Hâlâ gözümün önünde olay. Kapıdan girdi ve

daha oturmadan 'Are you changing axis?' diye bana sordu. Yani 'Aks mı değiştiriyorsunuz?' Sovyetlerle bizim münasebetlerimizi geliştirmemizden çok rahatsız olmuştu Amerika."

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Türkiye'nin bağımsız olduğunu ama bağlantılarına sadık olduğunu ayrıca Türkiye'nin istediği yerden mal alıp satabileceğini ifade etmesi Batı Bloku'nda yer almasına rağmen bunun Türkiye'nin blok dışı ülkelerle ilişki kurmayacağı anlamına gelmediğini söyledi. Türkiye çok yönlü dış politika anlayışını ekonomik ilişkilerine de yansıtarak iktisadi gelişimini mutlak olarak Batı'ya bağımlı kalmadan gerçekleştirmek istedi. Aslında AP hükümeti bütün sosyalist devletlerle belli ölçülerde ilişki tesis etmek istedi. Başbakan Demirel yeni oluşturulan Bakanlar Kurulunun programını ilan ettiği bir konuşmasında Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile gelişen ilişkilerinin önemine değinmesinin ardından sosyalist rejimlere sahip Balkan ülkeleri ile ilişkilerin gelişiminden memnuniyet duyduğunu ve bunun sonrasındaki yıllarda da sürmesini hedeflediği dile getirdi (Karpat, 2012, s. 276).

Türkiye'nin, bölgedeki NATO hâkimiyetinden ziyade Akdeniz'deki dengenin korunmasını temel alan bir politika izleyerek adanın Yunanistan ile birleşmesine karşı çıkması, Kıbrıs'ta ve Doğu Akdeniz'de İttifak denetiminin artmasına neden olacak her politikaya itiraz eden Sovyetler Birliği için önem arz etti. Yumuşamanın şekillendirdiği dış politika ilkeleri çerçevesinde ve Doğu Akdeniz'e ilişkin çıkarlarının, farklı nedenlerle de olsa, Enosis karşıtlığında buluşmasıyla, Sovyetler Birliği ve Türkiye 1964'ten 1979'a adanın bağımsızlığını ve iki toplumun varlığını, eşit haklarını vurgulayan bir Kıbrıs politikası benimsediler.

Öte yandan, Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen darbe sonucunda Cunta yönetiminin iktidara gelmesi üzerine Türkiye ile Sovyetler Birliği, Enosis'e muhalefette ve Kıbrıs'taki her iki toplumun yasal hak ve çıkarlarının gözetilmesinde görüş birliğine varmıştı. Sovyetler Birliği, Ada'da ABD üslerinin kurulmasına yol açabilecek olması nedeniyle, Kıbrıs'a Yunanlıların el koymasını önlemeye çalıştı.

Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil ve Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliği Ziyaretleri

19 Eylül 1967 tarihinde Yunanistan Başbakanı Kollias ile Başbakan Süleyman Demirel, Keşan ve Dedeoğaç'ta buluştular. Demirel, Türkiye'nin kırmızı çizgisi olarak Kıbrıs Adasında mutlaka Enosis'ten başka bir çözüm yolunun bulunması ve Akdeniz'de kurulan Lozan dengesinin asla bozulmaması gerektiğini söyledi (Eskiyurt, Sarıca ve Teziç, 1975,

ss. 136-137). Ankara ile Atina arasında Enosis üzerine mücadele devam ederken, Demirel'in 19-28 Eylül 1967 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Moskova ziyaretinde imza atılan ortak bildiride Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin Enosis'e karşı olduklarını ilan ettiler (Aziz, 1969, ss. 233-235).

19 Eylül-29 Eylül 1967 tarihleri arasında Demirel, Kosigin'in Ankara'ya gelişine karşılık Moskova ziyaretini gerçekleştirdi. Bu ziyaretin en önemli hususu, iki ülke ilişkilerinin zirveye doğru çıktığı sürecin tezahürü olmasıdır. Bu ziyaret esnasında da Moskova, Kıbrıs'ın bağımsızlığının korunması ile Türk ve Yunan cemaatlerinin yasal haklarının koruma altına alınmasını istedi. Fakat daha da önemlisi bu ziyarette arka arkada birçok önemli anlaşmaya imza atıldı. Bunlar; 19 Nisan 1968'de İstanbul-Moskova Aktarmasız Yataklı Vagon Antlaşması, 7 Mayıs 1968'de Üçüncü Demir-Çelik Ön Proje Anlaşması, 19 Haziran 1968'de Arpaçay Barajı ile ilgili Türk-Sovyet Protokolü, 10 Ekim 1969'da Sovyetler Birliği tarafından İskenderun'da kurulacak demir ve çelik tesisleri ile ilgili anlaşmadır (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967, s. 84).

Genel olarak ABD, Türkiye'nin büyük sanayi hamlelerinden rahatsız oldu. Etkisiz ve gereksiz yatırımlar için yardım etti ve bu yatırımlar için verdiği kredilerin ağır koşulları beraberinde getirdi. ABD için önemli olan kredi için paranın kendisinden alınması, malın kendi gemileri ile taşınması, projelerin kendi firmalarınca tasarlanması ve kendi uzmanlarının çalıştırılmasıdır. Bu dönemde Demirel'in Moskova ziyaretini eleştirenler, Başbakanın Batı'nın sıkıştırdığı zamanlarda Doğu'ya, Doğu'nun sıkıştırdığı zamanlarda da Batı'ya yanaştığını iddia etti. Ayrıca ABD'den beklenen ekonomik yardımın gelmemesi üzerine Demirel'in zorunlu olarak Sovyetler Birliği'ne yanaştığı yönde eleştiriler geldi. Özetle bu görüşü savunanlar, Demirel'in bir yandan ABD'ye şantaj yaptığını diğer yandan da Sovyetler Birliği'ni kazanmak için politikalarına yakın bir duruş sergilediğini iddia ettiler (Demirel Neden Moskova'da?, 1967, s. 4). Sovyetler Birliği Türkiye'de kurulacak olan ABD'nin kredi desteği vermediği 7 büyük yatırım için 200 milyon dolar (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1967, s. 87) verirken, bunun karşılığında ise tarım ürünleri istedi. Sovyet desteği ile kurulacak tesislerin bedelleri tütün, fındık, kuru üzüm, narenciye ve yün olarak 15 yılda ödenmesi planlandı. ABD'nin bu yatırımlara yardım için öngördüğü kredinin faizi %4 iken, Sovyetler bunu %2.5 olarak belirledi (Demirel Neden Moskova'da?, 1967, s. 5). Aslında Başbakan Demirel Moskova ziyaretinde Türkiye'nin sanayileşip kalkınmasını engelleyen Batı blokuna karşı bir politika geliştirdi. ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş ayrılıklarından faydalanarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu enflasyon sorununu hafifleterek, büyük

yatırımların önünü açmaya çalıştı.

Görüşmeler sırasında 3 Mayıs 1960 yılında Sovyetler Birliği'nin düşürmüş olduğu Amerikan casus uçağı U-2 meselesi gündem maddesi oldu. Türkiye'nin İncirlik üssünden kalkan bu uçak, Demirel Moskova'da müzakerelerde bulunurken Kosigin'in şikayet ettiği mesele oldu. Çünkü Kosigin'e göre bu komşuluk ilişkilerine yakışmayacak bir harekettir. Buna karşılık Demirel'de Ruslar'ın İstanbul Boğazı'nın önünde bulundurduğu hidrografi gemilerini şikayet etti ve bu gemilerin çekilmesi karşılığında U-2 uçaklarına izin verilmeyeceğinin garantisini verdi (Yetkin, 1995, s. 111).

Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Sovyetler Birliği ziyareti de ikili ilişkiler açısından büyük önem taşıdı. Çağlayangil Moskova'ya hareket etmeden önce üç Sovyet gazeteciyi makamında kabul ederek sorularını yanıtladı. Bu ziyaretle Türk-Sovyet ilişkilerine iyi komşuluk bağlamında büyük katkı sağlayacağını, Başbakan Demirel'in heyetinde Moskova'ya gelişinden sonra bir yılda ikinci kez Sovyetler Birliği'ne gidecek olmasının, iki ülke ilişkilerinin son yıllarda kaydettiği ilerlemeyi gösterdiğini ifade etti (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 44). Ayrıca Çağlayangil, görüşmeler esnasında Sovyetler ile iktisadi meselelerin müzakere edileceğini, Sovyetlerin Türkiye'de yapacağı yatırımları tekrar gözden geçirilerek uzun vadeli ekonomik işbirliğinin yollarının aranacağını söyledi (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, ss. 45-46). 8-12 Temmuz 1968 tarihleri arasında Moskova'ya resmi temaslarda bulunma üzere ziyarette bulundu. 9 Temmuz'da Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Çağlayangil'in şerefine verdiği yemekte, iki ülkenin de dostane ilişkilerini daha da geliştirme isteğinde olduğunu, geçmişte sarf edilen gayretlerin gelecek yıllarda artarak süreceğini ifade etti. Çağlayangil ise, iki ülke ilişkilerinde güven kadar samimiyetin de önemli bir etken olduğunun altını çizdi. Yayınlanan ortak bildiride ise, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik ilişkilerin gelişim göstermesi iki ülke açısından da en memnuniyet olayı olarak değerlendirildi. Ayrıca İstanbul-Moskova arası yataklı vagon seferlerinin başlaması ve Arpaçay barajının yapılması hususlarında memnuniyetlerini dile getirirken, Ortadoğu'da İsrail işgal ettiği Arap topraklarından 22 Kasım 1967 tarihli kararı uyarınca çekilmesinde ortak mutabakata vardılar. Kıbrıs konusunda ise Adanın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü hususunda Türk ve Rum cemaatlerinin kanuni hakları ve güvenliklerini saptanması noktasında ortak beyanda bulundular. Çağlayangil bir gazetecinin ekonomik ilişkiler üzerine sorusu üzerine, uzun vadeli ekonomik anlaşmanın isteğinin Sovyetler Birliği tarafından geldiğini ve bunun beşer yıllık planlar içerisinde düzenlemek

istediklerini ifade etti (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 50).

Çağlayangil'in bu ziyaretinde ağırlıklı olarak iki ülke arasında özellikle iktisadi konuların ele alındığı görülüyor. O zamana kadar 9 çeşit ihraç ürünü olan ticaret hacminin artırılması kararlaştırıldı. Anlaşmaya varılan 7 yatırımdan 4'ü; alüminyum fabrikası, demir-çelik fabrikası, rafineri tesisi, asit sülfürik fabrikası ve lif levha fabrikasının hayata geçirilmesine karar verilirken, imprime cam fabrikası ve votka fabrikasından vazgeçildi. Ayrıca bunlar için 95 milyon dolarlık finansman üzerine anlaşmaya varıldı (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, 1968, s. 61).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Sovyetler Birliğini ziyaret edecek ilk Türk Cumhurbaşkanı olması oldukça ses getirdi. Bu ziyarete karşı çıkanlar, Sovyetlerle ilişkilerin Türkiye'ye yarardan çok zarar getireceğini savunurken, Sovyetler Birliği-Türkiye yakınlaşmasının ülkede komünist ideolojisinin kuvvetlenmesine ve Türk toplumunda büyük yıkıma neden olacağı ihtimali ortaya çıktı. Diğer taraftan bu ziyaretin artık dünyadaki siyasi şartların değiştiği ve iyi komşuluk ilişkilerin Sunay'ın bu ziyaretiyle oldukça gelişeceği görüşü de savunuldu. Elbette Türkiye'nin Sovyetler Birliği ilişkilerini geliştirmesi onun komünizmi benimseyeceği anlamına gelmedi (Qasımlı, 2013, s. 317). Ziyareti öncesi Esenboğa Havaalanı'nda gazetecilerin sorularını yanıtlayan Sunay, bu ziyaretinin gelişmekte olan iyi komşuluk ilişkilerine yararlı olacağını ümit ettiğini ifade etti (Cumhuriyet, 1969). Sunay, eşi ve içinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in de bulunduğu 36 kişilik heyet 12-21 Kasım 1969 tarihleri arasında resmi ziyarette bulunmak üzere Moskova'ya hareket etti.

Sovyet Başbakan Kosigin ile bir araya gelen Sunay, ağırlıklı olarak ekonomik ilişkiler üzerine görüşmelerde bulundu. Bunun yanında Yakın Doğu'daki gelişmeler ile İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi ve Filistinlilerin hukuksal haklarına saygı gösterilmesi gerekliliği vurgulandı (Qasımlı, 2013, s. 315). Kıbrıs meselesi üzerinde Kosigin'in Türkiye'ye yakın görüş belirtmesi Sunay'ı oldukça memnun etti. Dışişleri Bakanı Çağlayangil ise bu ziyaretin rutin olarak geçeceğini düşünürken, Moskova yönetiminin ilişkileri daha da geliştirme yönünde gayret gösterdiğini ve bu durumu da hayretle karşıladıklarını söyledi (Milliyet, 1963). Görüşmelerin detayında ticari ilişkilerin geliştirilebilmesi için imzalanan karşılıklı protokolün uygulanmasının gerekliliği üzerinde durulurken, Moskova-Ankara hava, Moskova-İstanbul demiryolu hattının açılmasının bu ticari işbirliğine daha da güç katacağında mutabık kalındı. Ayrıca bilim, sanat ve sportif faaliyetlerde de işbirliğine gidilmesi kararlaştırıldı (Qasımlı, 2013, s. 317).

Sonuç

Dönemin konjonktürü içerisinde Türkiye'nin yakın ve büyük komşusu sayılabilecek Sovyetler Birliği ile çatışması tehlikeli ve ulusal çıkarlarına aykırıdır. Stalin'in Türkiye'ye karşı düşmanca politikasını geride bırakan Moskova, tıpkı Atatürk-Lenin döneminde olduğu gibi Türkiye ile ılımlı yeni dönemin kapısını aralamak istedi. Başbakan Demirel ile Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil döneminde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde büyük ilerleme kaydedildi. Başbakan Süleyman Demirel ve Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in oluşturduğu yeni dış politika anlayışının zorluğu ve önemi, devamı ve mirasçısı olduğu Demokrat Parti'nin (DP) lideri Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun Sovyetler Birliği ile çok yönlü aktif dış politika stratejisini uygulama sürecindeyken, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile iktidardan düşürülmesi ve idam edilmelerinden kısa bir süre sonra gerçekleşmesi son derece önemlidir. Bilhassa Çağlayangil'in, Türkiye'nin "Kuzey Komşusu" olarak adlandırdığı ve Soğuk Savaş'ın en sıcak döneminde Moskova ile yakınlaşarak riskli bir politika takip etmesi, Türkiye'nin günümüze kadar uzanacak uzun vadeli dış politika perspektifine ışık tutacak niteliktedir.

Türk-Sovyet ilişkileri 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası'na kadar büyük gelişim kaydetmesinde şüphesiz ekonomik işbirliğinin büyük payı var. Demirel hükümeti 1967 yılı itibariyle önemli büyük yatırımlar için öncelikle Batılı ülkelerin kapısını çaldı. Fakat olumsuz yanıt üzerine yatırımların finansı için Sovyetler Birliği'ne dönüldü. Moskova yönetiminin Türkiye'nin bu teklifine olumlu yaklaşması ABD'yi oldukça rahatsız etti. Çünkü Türkiye hem bir NATO üyesiydi hem de bu tip büyük yatırımlar yaparak bölgede büyük bir ekonomik güç olması ABD'nin bölge politikalarına tehdit olması ihtimali mevcuttu.

1965-1971 yılları arası Türkiye'nin dış politika anlayışı öncelikle ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için gerekli krediler, yeni pazarlar ve komşularla iyi ilişkiler tesis edilmesi için gereken siyasetin uygulanması üzerinedir. Elbette bu politika takip edilirken NATO'dan ayrılmak veya karşı durmak gibi bir durum söz konusu olmadı. Fakat ekonomik büyümenin ihtiyacı olan çok yönlü dış politika ve radikal adımlar ABD'yi rahatsız etti. Bu durum Türkiye'nin jeopolitik değerinin hem Sovyetler Birliği hem de ABD nezdinde büyük önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Nihayetinde 12 Mart 1971 Askeri Muhtırası nedeniyle Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri zarar gördü. Türkiye'nin, gerek uluslararası dengeler, gerekse millî çıkarları gereği hem diplomatik hem de ekonomik kısa

ve orta vadeli koalisyonlara ihtiyaç duyduğu için Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı tercih ederek “çok yönlü” dış politika anlayışı çerçevesinde ilişkilerini geliştirmeyi tercih ettiği söylenebilir.

Ek Beyan / Declaration

Makalenin tüm süreçlerinde TESAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, TESAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça / References

Ahmad, F. (2011). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Agha, N. I. (2021). Reimagining Turkey-Russia relations: An analysis of the plane crisis. *Tesam Akademi Dergisi*, 8(2), 429-457. [http:// dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.949060](http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.949060).

Akis. (1966, Aralık 24). Kuzeyden bir misafir.

Arcayürek, C. (1985). *Demirel dönemi 12 Mart darbesi 1965-1971*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Armaoğlu, F. (1988). *20. yüzyıl siyasi tarihi, 1914-1980*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları.

Armaoğlu, F. (2009). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.

Arslan, M. (2019). *Süleyman Demirel*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M. (2001). İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye. B. Oran (Dü.), *Türk*

dış politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular belgeler, yorumlar 1919-1980 (cilt 1) içinde. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, S. (2014). 1960'tan günümüze: Türkiye tarihi. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Aziz, A. (1969). Sovyetlerin Kıbrıs tutumları 1965-1970. *SBF Dergisi*, 201-244.

Cem, İ. (1977). *Tarih açısından 12 Mart, cilt:2, tarihteki yeri ve sonuçları*. İstanbul: Cem Yayınları.

Cılızoğlu, T. (2007). *Çağlayangil'in anıları*. Ankara: Bilgi Yayınları.

Cindoruk, H. (2021, Kasım 20). Süleyman Demirel ve İhsan Sabri Çağlayangil. (F.Kaya, röportaj yapan).

Çağlayangil, İ. R. (2021, Kasım 15). İhsan Sabri Çağlayangil. (F. Kaya, röportaj yapan).

Cumhuriyet. (1966, Şubat 20).

Cumhuriyet. (1969, Kasım 13). *Sunay'ı Moskova'da Podgornıy ve Kosigin karşıladı*.

Deringil, S. (1994). *Denge oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Demirel neden Moskova'da? (1967, Eylül 19). (38). *Ant dergisi*.

Dışişleri Bakanlığı belleteni. (1967, Ocak 31). (28).

Dışişleri Bakanlığı belleteni. (1968, Temmuz 2). (46).

Eskiyurt, Ö., Sarıca, M. ve Teziç, E. (1975). *Kıbrıs sorunu*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.

FRUSDP. (1955). *The Conferences at Malta and Yalta 1945*. Government Printing Office.

Gençalp, E. (2017). Türk basınında ikili ziyaretler boyutunda Türk-Sovyet ilişkileri (1965-1980). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 315-352.

Gençalp, E. (2019). Sovyet Başbakanı Kosigin'in Türkiye ziyaretinin basında değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 55-77.

Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.

İpekçi, A. (1966, Haziran 19). Çağlayangil ve dış politika. *Milliyet*.

Karpat, K. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kaya, F. (2018). *Türk dış politikasının ve Kıbrıs'ın Zorlu dönemi*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.

Milliyet. (1963, Kasım 19).

Moul, W. (2006). Power parity, preponderance, and war between great powers, 1816-1989. *The Journal of Conflict Resolution*, 47(4), 468-489.

Neziroğlu, İ., ve Yılmaz, T. (Dü). (2013). Hükümetler, programları ve genel kurul görüşmeleri. 3. TBMM Başkanlığı Yayınları.

Polatoğlu, M. G. (2018). Türkiye sanayisinin öncü kuruluşlarından İskenderun Demir-Çelik fabrikası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 629-647.

Pravda. (1962, Aralık 13).

Qasımlı, M. (2013). *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ilişkileri 1960-1980*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi.

Sakkas, J., ve Zhukova, N. (2013). The Soviet Union, Turkey and the Cyprus problem. *Journal Les Cahiers Irice*, 123-135.

Sander, O. (1998). *Siyasi tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi.

Sönmezoğlu, F. (2006). *Türk dış politikası*. İstanbul: Der Yayınları.

Stergiou, A. (2007). Soviet Policy toward Cyprus. *The Cyprus Review*, 199-221.

TBMM Tutanak Dergisi. (1924, Kasım 1).

TBMM Tutanak Dergisi. (1965, Kasım 3). 1.

TBMM Tutanak Dergisi. (1966, Şubat 2). 3.

Türkiye dış politikasında 50 Yıl. (tarih yok). 1. *Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*.

Uzman, N. (2018). I. Dünya Savaşı sonrasında Sovyet talepleri ve

Türkiye'nin tepkisi. *Gazi Akademik Bakış*, 11(22), 117-142.

Vere-Hodge, E. R. (1950). *Turkish foreign policy, 1918-1948*. Virginia: Impr. Franco-Suisse.

Yetkin, Ç. (1995). *Türkiye'de askeri darbeler ve Amerika*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Ulus. (1966, Aralık 22).

Vatan. (1967, Aralık 22).

Yeni Gazete. (1966, Aralık 23).

Zürcher, E. J. (2005). *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.